

ӘОЖ 341.

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖЕКЕ ҚҰҚЫҚ ПЕН АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚТЫҢ БАЙЛАНЫСЫ

Сыдық Арайлым Жеңісқызы

Sydykova2@mail.ru

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Халықаралық құқық мамандығы ХҚК-31 тобының студенті.
Ғылыми жетекшісі – Сейдеш Б. Б.

Жеке халықаралық құқық пен ұлттық азаматтық құқықтың қатынасы экономикалық өзара іс-қимылдың ұлттық және халықаралық деңгейлеріндегі ұйымдар арасындағы құқықтық қатынастарды реттеудің әртүрлі тәсілдеріне негізделген. Мемлекеттің экономикалық белсенділіктің жеке және шетелдік қатысушылары арасындағы теңсіздікке қарамастан, жақында халықаралық жеке және ұлттық азаматтық құқықтың ішкі заңдарды халықаралық құқықтық стандарттарға енгізу қажеттілігінен туындаған үрдісі байқалды. Жеке халықаралық құқық нормалары шетелдік немесе халықаралық элементпен азаматтық, отбасылық және еңбек қатынастарын реттейді, яғни, бір мемлекеттің шеңберінен шыққан жеке құқықтық қатынастар.

Ең алдымен, мүліктік қатынастардағы мұндай шетелдік (халықаралық) элемент неге байланысты болуға тиіс екенін анықтау керек. Осындай элементтің болуымен сипатталатын мүліктік қатынастардың үш негізгі тобы бар:

- а) субъектісі шетелдік болып табылатын мүліктік қатынастар. Ол шет мемлекеттің азаматы, шетелдік ұйым немесе тіпті шет мемлекет болуы мүмкін.
- б) олардың барлық мүшелері бірдей мемлекетке тиесілі болғанды, бірақ тиісті қатынастар туындағанда, шетелде орналасқан объект (мысалы, мұрагерлік меншік), мүліктік қатынастар болады;
- в) меншік қатынастары, пайда болуы, өзгеруі немесе тоқтатылуы шетелде орын алған заңды фактіге байланысты (зиян келтіреді, шарт жасасады, қайтыс болады және т.б.) [1].

Жеке халықаралық құқық пен ұлттық азаматтық құқық арасындағы маңызды айырмашылық шетелдік элементпен азаматтық-құқықтық қарым-қатынастарды реттеу кейбір жағдайларда тікелей немесе нақты мәселені шешуге арналған тікелей жауаптар болмайтын нормалар негізінде құрылады. Бұл нормалар қай заңнаманы қолдану керектігін көрсетеді. Мұндай нормалар соқтығысу деп аталады. Әрбір мемлекет қолданатын осындай нормалардың жиынтығы - бұл халықаралық жеке құқық.

Құқықтық және техникалық тұрғыдан қарама-қайшылық нормалары жеке халықаралық құқық саласында ең күрделі нормалар болып табылады, алайда жеке халықаралық құқықтың мазмұны жанжалды мәселелермен шектелмейді. Халықаралық жеке меншік құқық пен ұлттық азаматтық құқықта маңызды орын - азаматтардың құқықтары мен мүдделерін - кәсіпкерлік субъектілерін қамтамасыз етуге бағытталған нормалар болып табылады.

Азаматтық-құқықтық қатынастарды ұйымдастыру тәртібі шетелдік элемент БҰҰ Жарғысында, БҰҰ Бас Ассамблеясының декларациясында және шешімдерінде, Халықаралық Соттың шешімдерінде, халықаралық құқықтың жалпыға танылған қағидаттары мен нормалары негізінде құрылады.

Сонымен бірге, ұлттық заңнаманың мазмұнын халықаралық стандарттарға сәйкес келтіру үрдісіне қарамастан, шетелдік және ұлттық субъектілердің қызметін құқықтық реттеудің маңызды айырмашылықтары сақталады. Жеке халықаралық құқық саласындағы құқықтық реттеудің ерекшелігі мемлекет ішкі экономикалық қатынастар туралы арнайы заңнама қабылдайды, оның нормалары ішкі құқықтық жүйенің басқа нормаларымен біріктірілмейді, бірақ жеке сипатта болады. Бұл нормалар тек шетелдік элементпен қатынастарды реттеу үшін ғана қабылданады. Бұл ережелердің ерекшелігі, олар бір немесе басқа мәселенің маңыздылығы туралы шешім қабылдайды, тікелей материалдық және құқықтық нормалардан тұрады және соқтығысу әдісін пайдаланбайды.

Осылайша, жеке халықаралық құқықтың құрамына халықаралық экономикалық, ғылыми, техникалық және мәдени ынтымақтастық аясындағы азаматтық-құқықтық қатынастарды реттейтін сыртқы заңмен реттелетін қақтығыс заңдары мен материалдық құқық, сондай-ақ азаматтық, отбасылық, шетелдіктердің еңбек және процедуралық құқығы кіреді.

Құқықтық реттеудің әлемдік тәжірибесінде жеке халықаралық құқық пен халықаралық азаматтық құқықтың корреляциясы туралы мәселе әртүрлі мемлекеттерде әр түрлі болады. Бұл жеке халықаралық құқық мәселесі бойынша ортақ пікірдің болмауына байланысты. Осыдан кейін жеке халықаралық құқық субъектісінің анықтамасына сәйкес жеке халықаралық құқық нормалары әрбір мемлекеттің ішкі құқықтық жүйесінде автономды позицияны сақтайды.

Нормалардың осы меншіктен, оқшаулану фактісінен, біріншіден, басқа қатысушы мемлекеттердің келісімінсіз нормалар еркін түрде өзгерте алмайды, екіншіден, оларды түсіндіру біркелкі орындалуы керек.

Халықаралық шарттардың нормаларын интерпретациялау ішкі заңдарды түсіндіруден басқа критерийлермен жүзеге асырылады. Бұл 1969 жылғы 23 мамырдағы шарттардың құқығы туралы Вена конвенциясының 31-33 баптарында айтылған. Шарт қолданылған ұғымдар ұлттық заңнаманың тұжырымдамасымен, шарттарымен сәйкес келмеуі мүмкін. Мұндай жағдайларда шарттың практикасы мен мақсаттарын ескеру ұсынылады (31-бап). Кіріспеден және қосымшалардан тұратын мәтінмен қатар, интерпретациялау процесінде, дайындық материалдарын қоса алғанда, түсіндірудің қосымша құралдарын қолдануға болады.

Екі аталған салалардың тығыз байланысы ол халықаралық жеке құқық шетел элементімен күрделенген азаматтық – құқықтық қатынастар (субъект, объект немесе заңды дерек) [2]. Осындай да бір көзқарас бар халықаралық жеке құқық азаматтық құқықтың құрамына кіреді. Екінші жағынан: азаматтық құқық және халықаралық жеке құқық жеке құқық салалары болып табылады, сондай – ақ аралық салаларсыз бір-бірімен тікелей шекаралар болып келеді. Айта кетсек, азаматтық құқық және халықаралық жеке құқық іздеу «орны» тек континентальдық құқық жүйесінде бола алады, өйткені англо – американдық (жалпы құқық жүйесі) және мұсылмандық құқық жеке құқық салаларын бөлмейді. Шынын айтқанда, мәселе азаматтық құқық пен халықаралық жеке құқықты бөліп қарауда емес, ал тиісті құқықтық ғылыми аспектіде – заттардың айырмашылықтарын анықтау, әдістері, қағидалары мен қайнар көздері, нәтижелі құқықтық қоғамдық қатынастарға әсер ететін құқықтық құралдардың жүйесінде[3]. Көрсетілген салалардың құқықтық реттелуі және проблемалардың жойылу механизімі бірқатар практикалық пайда әкелуі мүмкін.

«Халықаралық жеке құқық» ҚР АҚ, яғни мемлекетішілік нормативтік актінің бір бөлігі болып табылады. Айта кетсек ҚР ол халықаралық жеке құқық туралы жеке заң жоқ. Халықаралық жеке құқық қайнар көздері негізінде халықаралық шарттар да жатқанымен, біз мемлекетішілік заңнамаларды да ұмытпауымыз керек, өйткені халықаралық шарттар басқа да құқықтың қайнар көзі ретінде қолданады[2]. Қазақстан Республикасының Конституциясы халықаралық келісімдерге қосымшада ішкі заңдарға қатысты ратификацияланған халықаралық келісімдердің басымдығын белгілейді[4], бұл тұжырымдаманың мағынасында әр халықаралық келісім басымдыққа ие емес, тек ратификацияланған, яғни заң шығарушының белгілі бір ҚР заңды жолымен енгізілгенін білдіреді (имплементация арқылы). Яғни мемлекетішілік болмаған болса, бірақ белгілі бір рәсімдердің арқасында туындаған.

Халықаралық жеке құқық цивилистик тип ретінде де қарастырылады[6]. Жоғарыда айтылғанға қарама-қайшы келмей, жеке халықаралық құқық пен азаматтық құқық заңнаманың байланысын айқындау тұрғысында, біздің ойымызша, жеке халықаралық құқық, келесі жағдайларға байланысты жеке заңдық сала болып табылады. Жеке халықаралық құқық субъектісі азаматтық-құқықтық қатынастар болып табылатындығы оның азаматтық

заңға енуінің бастапқы нүктесі бола алмайды, өйткені, мысалы, мүліктік қатынастар азаматтық заңнама ретінде де, салық заңнамасына да қатысты, ал екінші критерий (субъектілердің теңдігі / бағынуы)) осы екі тармақтың субъектілерін бөледі. Дәл осылай, екінші жеке критерийге байланысты азаматтық-құқықтық қатынастардың халықаралық жеке меншік құқығымен реттелу фактісі азаматтық құқық және жеке халықаралық құқық секілді субъектілерді бөледі. Бұл бөлім Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексімен жүзеге асырылады, себебі шетелдік элемент өлшемі тікелей АҚ 1084б. белгіленеді. Яғни ол заңнамада бекітілген[6].

Азаматтық құқық пен жеке халықаралық құқықтың субъектілеріне қатысты мәселелерді, атап айтқанда, олардың заңнамалық түрде мәселелерін қарастырсақ. Егер азаматтық құқық саласында елеулі проблемалар болмаса, ал халықаралық жеке құқықта осындай анықтамалар бойынша екі маңызды мәселе бар. Бірінші мәселе - шетелдік субъектілердің тұжырымдамасын анықтау. Егер тиісті анықтамалар Қазақстан азаматтарының емес (шетелдіктер мен азаматтығы жоқ адамдар), жеке тұлғаларға қатысты заңдарында болса, онда «шетелдік заңды тұлға» деген ұғым туралы айту мүмкін емес. Заңгерлерге «шетелдік заңды тұлғаның» концепциясының қолданыстағы заңнамаға, сондай-ақ басқа да өзара байланысты (бірақ алмастырмайтын) тұжырымдамаларды: шетелдік қатысушы бар заңды тұлға, шетелдік кәсіпорын, бірлескен кәсіпорын, шетелдік заңды тұлғаның өкілдігі және басқа да тұлғалардың назарын аудару маңызды.

Шетелдік субъектілердің тұжырымдамаларын қалыптастыру және олардың түрлерге бөлінуі келесі мәселе үшін маңызды болып табылады.

Азаматтық заң, түсінікті себептермен қарапайым серіктестікті жеке тұлға ретінде қарастырмайды, оны адамның жиынтығы ретінде қарастырады. Шетелдік субъектілерге қатысты халықаралық жеке құқық бойынша сол мәселе бойынша жағдай күрделене түседі, өйткені, ең алдымен, қарапайым серіктестіктің шетелдік формалары әртүрлі және олардың ішкі жүйедегі қарапайым серіктестіктермен салыстыру критерийлері әзірленбеген. Көрсетілген мәселелердің кешені басқа тараптың шетел заңды тұлғаларын (оның ішінде заңды тұлғаларды қоса алғанда) тануы жағынан қарама-қарсы тарапқа ие екендігін атап өтуге болады. Осындай жағдайлардың нәтижесінде азаматтық трафиктің тұрақтылығын бұзуы әдебиетте айтылған[7]. Жергілікті заң шығарушы бір шетелдік ұйымның директоры - заңды тұлға - басқа ұйым - шетелде өте кең таралған заңды тұлға болған жағдайды реттеуге тиіс емес.

Осылайша, жеке халықаралық құқық саласында біз халықаралық бірлестіктің қажеттілігін жүзеге асыруға керектігін түсінеміз, яғни түрлі мемлекеттердің тиісті әлеуметтік қатынастардың белгілі бір мәселелерін реттейтін бірыңғай нормалардың дамуы. Осы мәселелерді қарау нәтижесінде біз тағы да бір қорытынды жасай аламыз, бұл: егер азаматтық заңнамада тетіктерді жетілдіру ішкі ережелерді басшылыққа ала отырып және шетелдік тәжірибені қолдану міндетті емес болса, бірақ сол сияқты процедуралар шет елдерде осындай қатынастарға қолданылатын реттеуші механизмдерді

халықаралық жеке құқықта елеусіз қалдыруға болмайды, егер олай болса, оны реттеу тиімсіз болады.

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Гражданское право. Том III. Учебник для вузов (академический курс) / Отв. ред. М.К. Сулеменов, Ю.Г. Басин. - Алматы, 2004. С. 365.
2. Международное частное право: учебник. / Отв. ред. Г.К. Дмитриева. - М.: ТК Велби, Проспект, 2004. С. 11.
3. Алексеев С.С. Право: азбука - теория - философия: Опыт комплексного исследования. - М.: «Статут», 1999. С. 166.
4. Қазақстан Республикасының конституциясы.
5. Гражданское право. Том III. Учебник для вузов (академический курс) / Отв. ред. М.К. Сулеменов, Ю.Г. Басин. - Алматы, 2004. С. 365.
6. Қазақстан Республикасының Азаматтық Кодексі.
7. Дубовицкая Е.А. Правоспособность юридических лиц по праву Европейских сообществ (практика Европейского суда). // Вестник Высшего Арбитражного суда РФ. - 2000. - № 12. - С. 102.